DOROTA KUDER
Kraków

Praca dzieci jako problem we współczesnym świecie

Wprowadzenie

W ostatnich dekadach tematyka pracy dzieci cieszy się coraz większym zainteresowaniem badaczy. Z każdym rokiem przybywa publikacji podejmujących ten temat, choć obecnie ustabilizował się ich przyrost. Czy ten wzrost zainteresowania zjawiskiem pracy dzieci jest związany z powiększaniem się problemu zatrudnienia nieletnich w różnych sektorach gospodarki?

Podejmując się poszukiwań odpowiedzi na to pytanie, za najważniejszy powód rosnącego zainteresowania tematyką pracy dzieci można uznać rolę opinii publicznej i polityki zatrudnienia realizowanej w ostatnich dekadach. Owa polityka jest bezpośrednio związana z rozwojem regulacji praw człowieka. Dodatkowo na podnoszenie świadomości opinii publicznej w kwestii obecności tego zjawiska w świecie poważnie wpływają współczesne procesy globalizacji i handlu międzynarodowego; coraz częściej odnotowuje się publicznie wyrażany niepokój krajów wysokorozwiniętych na temat utrwalenia tego zjawiska w świecie. Drugą ważną przyczyną zainteresowania badaczy zagadnieniem pracy dzieci może być ogromny rozwój teoretycznej literatury na temat przyczyn podejmowania przez nie pracy, co inicjuje dalsze analizy. Do najważniejszych badań z tej

dziedziny należałoby zaliczyć prace: Basu i Vana¹ oraz Balanda i Robinson². Trzecim powodem rozwoju literatury na temat pracy dzieci jest przeprowadzanie przez kraje rozwinięte narodowych ankiet gospodarstw domowych oraz powszechna dostępność tych badań³.

Celem tego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, czy praca dzieci jest pogłębiającym się negatywnym zjawiskiem odbierającym dzieciństwo milionom dzieci, a jeżeli tak, to jakie czynniki mają wpływ na ograniczenie tego zjawiska w świecie. Weryfikowaną hipotezą badawczą jest twierdzenie, że rozwój badań empirycznych nad problemem pracy dzieci sprzyja lepszemu zrozumieniu, dlaczego dzieci pracują, jakie mogą być konsekwencje tej pracy i w jaki sposób można zwalczać ten problem.

Do osiągnięcia założonego celu posłużyła analiza literatury przedmiotu oraz dostępnych statystyk i danych empirycznych, w opracowaniu został zatem przedstawiony stan toczącej się dyskusji na temat problemu pracy dzieci.

W pierwszym punkcie pracy zdefiniowano pojęcie pracy dzieci, następnie przedstawiono, w jaki sposób system rachunków narodowych (System of National Accounts – SNA) ujmuje pracę dzieci. Podstawowe statystyki stały się przedmiotem kolejnej części opracowania. W ostatnim punkcie omówiono wpływ trzech czynników na ten problem: regulacji określających minimalny wiek zatrudnienia, statusu materialnego oraz procesów globalizacji (liberalizacja polityki handlowej). Całość zamyka podsumowanie.

1. Pojęcie „praca dzieci”

Dzieci wykonują różnego rodzaju prace, niektóre z nich są skomplikowane i wymagają siły fizycznej, inne są niebezpieczne, jeszcze inne mogą być moralnie naganne. Nie wszystkie czynności wykonywane przez dzieci powinny być klasyfikowane jako „praca dzieci” (w rozumieniu prezentowanej tutaj definicji), tym samym być ukierunkowane na eliminację. Udział dzieci lub nastolatków w takiej pracy, która nie ma wpływu na ich zdrowie i rozwój osobisty lub nie zakłóca ich nauki, jest powszechnie uważany za coś pozytywnego. Chodzi więc

---

¹ K. Basu, P. Van, *The Economics of Child Labor*, „American Economic Review” 19998, nr 88, s. 412–427.

² J. Baland, J.A. Robinson, *Is Child Labor Inefficient?*, „Journal of Political Economy” 2000, nr 108, s. 663–679.

³ Są one regularnie przeprowadzane od przeszło dwóch dekad.

o wszelkie działania, które stanowią pomoc dla rodziców w obowiązkach domowych i zagospodarowaniu terenu wokół domu, pomoc w przedsiębiorstwie rodzinnym, zapracowanie na kieszonkowe poza godzinami nauki w szkole i podczas wakacji szkolnych. Wykonywanie przez dzieci tego typu zadań przyczynia się do ich rozwoju i wspomaga dobro rodziny, zapewnia dzieciom nabywanie umiejętności i doświadczeń, wpływa na lepsze przygotowanie dziecka, aby stało się ono produktywnym członkiem społeczeństwa podczas ich dorosłego życia⁴.

„Praca dzieci” omawiana w tym opracowaniu jest definiowana i rozumiana jako coś negatywnego. Oznacza zatem pracę, która odbiera dzieciom dzieciństwo, pozbawia ich potencjału, często i godności; jest to praca szkodliwa dla rozwoju fizycznego i psychicznego⁵. Odnosi się ona do działań, które:

- są psychicznie, fizycznie, społecznie i moralnie niebezpieczne i szkodliwe dla dzieci;
- wpływają na naukę dzieci poprzez pozbawienie ich możliwości uczęszczania do szkoły, zobowiązania ich do opuszczenia szkoły przedwcześnie lub wymuszenia na nich podjęcia prób połączenia obowiązku szkolnego ze zbyt długą i ciężką pracą.

W najbardziej ekstremalnych formach praca dzieci obejmuje zniewolenie, oddzielenie od rodziny, narażenie na poważne zagrożenia i choroby, pozostawienie dzieci samych, aby radziły sobie na ulicach dużych miast. Definiując pracę dzieci, należy mieć na uwadze wiek dziecka, rodzaj i godziny wykonywanej pracy, jak również warunki, w jakich praca jest wykonywana. Definicja „praca dzieci” może być różna dla poszczególnych krajów, a nawet sektorów danej gospodarki – to, co w jednym kraju jest powszechnie akceptowane i dopuszczane przez prawo, w innym może być wykroczeniem lub przestępstwem. Zastosowanie mają więc tutaj instytucje formalne (np. regulacje prawa) oraz nieformalne (np. religia, zwyczaje).

Podobne stanowisko w swoich publikacjach prezentuje Edmonds⁶. Uważa on, że naukowcy często unikają określania danej działalności jako praca dzieci. Oficjalne definicje muszą się zatem różnić. Niektóre kraje określają pracę dzieci jako pracę najemną lub pracę zarobkową⁷ (np. Pakistan), lub pracę poza

⁴ International Labour Organization, www.ilo.org [dostęp 28.12.2013].

⁵ Tamże.

⁶ E.V. Edmonds, *Child Labor...*, s. 8.

⁷ Zalicza się tutaj dzieci zatrudnione poza miejscem zamieszkania i opłacane za pomocą dóbr i/lub usług (wynagrodzenie w naturze) lub za z góry ustalone wynagrodzenie pieniężne.

miejszem zamieszkania⁸, która jest szkodliwa dla przyszłości dzieci (np. Wietnam). W tym drugim przypadku definicja oparta jest na Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 138 (International Labour Organization, ILO). Owa regulacja określa minimalny wiek dopuszczenia do zatrudnienia, została uchwalona w 1973 roku i podpisana przez 135 krajów. Sygnatariusze zobowiązali się do takiego prowadzenia krajowej polityki, aby całkowicie znieść pracę dzieci poprzez podniesienie minimalnego wieku zatrudnienia na „poziom zgodny z pełnym fizycznym i umysłowym rozwojem młodych osób” (C138, art. 1)⁹. Ani „praca dzieci”, ani „zatrudnienie dzieci” nie jest jasno zdefiniowane w tej Konwencji, jednak stosowny wiek dla zatrudnienia dzieci zależy od typu podjętej pracy. Wiek ten należy rozważać w aspekcie wpływu pracy na zdrowie i rozwój młodych osób. Przyjmuje się ogólnie, że minimalny wiek zatrudnienia jest jednocześnie minimalnym wiekiem zwolnienia z obowiązku szkolnego lub co najmniej 15 lat (dla biednych krajów konwencja przyjmuje minimum 14. rok życia dziecka). W stosunku do prac lekkich, które nie kolidują z obowiązkiem szkolnym i dodatkowo istnieje małe prawdopodobieństwo, aby były szkodliwe dla zdrowia i rozwoju dziecka, ten wiek wynosi 12 lat (zgodnie z Konwencją).

Aktualnie, w czasie kiedy powstawało niniejsze opracowanie, ILO stosował rekomendacje dotyczące określenia minimalnego wieku podjęcia pracy. Przedstawiono je w tabeli 1.

Praca dzieci przybiera wiele różnych form, ale priorytetem jest wyeliminowanie tych najgorszych. Definicja „praca dzieci” ILO zmienia się w czasie, głównie z powodu kontrowersji wokół tego, co może być uważane za szkodliwe. Kiedy więc mowa o pracy niebezpiecznej, artykuł 3 Konwencji ILO nr 182¹⁰ przytacza tutaj:

- a) wszystkie formy niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa, takie jak sprzedaż i handel dziećmi, niewolnictwo za długi, poddaństwo i pracę przymusową lub obowiązkową, w tym przymusowa lub obowiązkowa rekrutacja dzieci do brania udziału w konfliktach zbrojnych;

---

⁸ Należy rozróżnić pracę w gospodarstwie domowym (*household work or domestic work*) od pracy zarobkowej, poza miejscem zamieszkania (*market work or child work*). Podział ten jest niejednoznaczny, jednak w ten sposób literatura zwykła odnosić się do definicji „praca dzieci” – określa ją drugi z podanych terminów. Więcej na ten temat w kolejnym punkcie pracy.

⁹ C138 – Minimum Age Convention, *Convention concerning Minimum Age for Admission to Employment*, Geneva, No. 138/1973, obowiązuje od 19.06.1976.

¹⁰ Tamże.

- b) stosowanie, angażowanie lub proponowanie dziecka do prostytucji, w celu produkcji pornografii lub przedstawień pornograficznych;
- c) wykorzystanie, angażowanie lub proponowanie dziecka do nielegalnych działań, w szczególności do produkcji i handlu narkotykami, jak określono w stosownych traktatach międzynarodowych;
- d) prace, które ze swej natury lub okoliczności mogą zaszkodzić zdrowiu, bezpieczeństwu lub moralności dzieci.

Tabela 1

Konwencja ILO nr 138 o minimalnym wieku pozwalającym na zatrudnienie i podjęcie pracy

	Minimalny wiek rozpoczęcia pracy przez dzieci	Możliwe wyjątki dla krajów rozwijających się
Praca niebezpieczna – wszelkie prace, które mogą stanowić fizyczne zagrożenie dla dzieci, dla ich psychicznego lub moralnego zdrowia, bezpieczeństwa lub moralności, nie powinny być wykonywane przez osoby w wieku poniżej 18 lat	18 (lub 16 pod ścisłymi warunkami)	18 (lub 16 pod ścisłymi warunkami)
Podstawowy wiek minimalny – minimalny wiek do podjęcia pracy nie powinien być niższy niż wiek ukończenia obowiązkowej nauki szkolnej, który jest na ogół 15. rokiem życia	15	14
Praca lekka – dzieci w wieku od 13 do 15 lat mogą wykonywać pracę lekką, jeżeli nie zagraża ona ich zdrowiu i bezpieczeństwu oraz nie utrudnia nauki lub szkolenia zawodowego	13–15	12–14

Źródło: International Labour Organization, www.ilo.org [dostęp 28.12.2013].

Praca, która zagraża fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu samopoczuciu dziecka, czy to ze względu na charakter, czy z powodu warunków, w których jest prowadzona, traktowana jest powszechnie jako „praca niebezpieczna”.

Należy jednak pamiętać, że z punktu widzenia statystyk, o których będzie mowa w kolejnym punkcie pracy, próby określenia definicji „praca dzieci”, czyli właściwie: czy dana działalność jest szkodliwa dla zdrowia i przyszłości dziecka, należałoby odnieść do sytuacji, co dziecko robiłoby w tym samym czasie w przypadku braku pracy. Badania naukowe dotyczące pracy dzieci zapewne lepiej byłoby analizować jako badania alokacji czasu dziecka.

2. Praca dzieci a system rachunków narodowych

Terminologia związana z klasyfikowaniem konkretnej działalności jako praca ma ścisły związek z definicjami systemu rachunków narodowych. Ogólnie w literaturze przyjęło się rozróżnianie działalności zaliczanej do SNA (SNA Economic Activity) oraz tej, która tam nie jest ujmowana (Non-SNA Activities). Z tego punktu widzenia poniżej zostały przedstawione najczęściej używane definicje. Wyjaśniona terminologia jest zrozumiała dla każdego ekonomisty, jednak w świetle omawianej problematyki może budzić kontrowersje, szczególnie w zakresie rozróżnienia prac w gospodarstwie domowym oraz poza nim. Podanie tych definicji pozwoli na lepsze odczytanie statystyk dotyczących pracy dzieci, które zostały omówiony w kolejnym punkcie pracy.

Tabela 2

Podstawowa terminologia działalności związanej z rachunkami dochodu narodowego

Działalność gospodarcza zaliczana do SNA (SNA Economic Activity)	Działalność gospodarcza niezaliczana do SNA (Non-SNA Activities)
Aktywni zawodowo – ci, którzy uczestniczą w produkcji towarów i usług gospodarczych lub są bezrobotni, ale aktywnie ubiegają się o zatrudnienie Zatrudnieni – aktywni zawodowo, z wyłączeniem bezrobotnych, ale z uwzględnieniem tych, którzy choć obecnie są bez pracy, formalnie z jakąś pracą są związani Praca zarobkowa – wykonywana przez aktywnych zawodowo, z wyłączeniem bezrobotnych i czasowo pozbawionych pracy Pracy zarobkowa zorientowana na rynek – wykonywana przez aktywnych zawodowo w sferze produkcji towarów lub świadczenia usług na rynek lub wymianę Wynagrodzenie – otrzymują je pracujący w formie pieniężnej lub w formie płatności w naturze za pracę Nierynkowa praca gospodarcza – działalność ekonomiczna w zakresie produkcji towarów lub świadczenia usług na własne potrzeby: – produkcja towarów i usług na własne potrzeby – budowa, remonty i poważne naprawy mieszkań i domów dokonywane przez właścicieli – działalność zbieractwa i gromadzenia na własne potrzeby Działalność rodzinna – praca we własnej lub rodzinnej firmie lub gospodarstwie Praca rynkowa – inaczej praca zarobkowa: – w gospodarstwie domowym – na zewnątrz (poza) gospodarstwem domowym (czasami dzieli się ją na płatną i nieopłacaną)	Praca niemająca charakteru ekonomicznego – praca w działalności produkcyjnej, która jest poza definicją działalności gospodarczej SNA (alternatywnie: działalność pozaekonomiczna, aktywność nierynkowa gospodarstwa domowego, nierynkowa produkcja gospodarstw domowych) Usługi o charakterze społecznym i wolontariat – praca o charakterze nierynkowym prowadzona poza własnym gospodarstwem domowym Praca w gospodarstwie domowym – praca związana ze świadczeniem usługi własnym członkom rodziny (alternatywnie: prowadzenie gospodarstwa domowego, czasami wyklucza się tutaj robienie zakupów): – opieka nad dziećmi i osobami starszymi – gotowanie – sprzątanie – drobne naprawy – zakupy towarów i usług dla gospodarstw domowych Praca w domu – praca niemająca charakteru gospodarczego, z wyłączeniem prac społecznych i wolontariatu

Źródło: opracowanie własne na podstawie E.V. Edmonds, *Child Labor*, NBER Working Paper No. 12926/2007, s. 92.

3. Podstawowe statystyki dotyczące pracy dzieci

Od 2000 roku co cztery lata ILO przeprowadza badania¹¹ dotyczące problemu pracy dzieci. W ostatnim raporcie¹² oszacowano, że w 2012 roku około 168 mln dzieci na całym świecie pracowało kosztem zdrowia, rozwoju lub nauki, co stanowi prawie 11% światowej populacji dziecięcej. Statystyki wskazują, że dzieci zatrudnione w pracach niebezpiecznych, które bezpośrednio zagrażają ich zdrowiu, bezpieczeństwu i rozwojowi moralnemu, stanowią więcej niż połowę wszystkich pracujących dzieci (około 85 mln dzieci). Największa liczba pracujących dzieci znajduje się w regionie Azji i Pacyfiku, jednak obszar Afryki Subsaharyjskiej charakteryzuje się najwyższą częstotliwością występowania tego problemu – pracuje tam więcej niż jedno na pięćdziesiąt dzieci.

Rysunek 1. Sektory zatrudniające dzieci w wieku 5–17 lat w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych International Labour Organization, www.ilo.org [dostęp 28.12.2013].

Na rysunku 1 przedstawiono zatrudnienie dzieci w poszczególnych sektorach gospodarki. Sektor rolnictwa obejmuje działalność w zakresie rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa, myślistwa. Z kolei sektor przemysłowy ujmuje górnictwo i wydobywanie, przetwórstwo przemysłowe, budownictwo i działalność

¹¹ Badania te dotyczą lat: 2000, 2004, 2008 i 2012.

¹² International Labour Organization, *Making progress against child labour. Global estimates and trends 2000–2012 (2013)*, Governance and Tripartism Department, ILO, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), ILO, Geneva 2013, s. VII.

użyteczności publicznej (elektryczność, gaz i woda). Dla sektora usług przebadano handel hurtowy i detaliczny, zatrudnienie w restauracjach i hotelach, transport i komunikację, finanse, ubezpieczenia, nieruchomości, usługi biznesowe oraz usługi osobiste o charakterze społecznym.

Jak wspomniano wcześniej, region Azji i Pacyfiku charakteryzują się największą liczbą zatrudnionych dzieci, jest ich tam około 78 mln (co stanowi 9,3% tamtejszej populacji dzieci), natomiast obszar Afryki Subsaharyjskiej cechuje się największą częstotliwością występowania pracujących dzieci (59 mln dzieci, co stanowi 21% populacji dzieci). W Ameryce Łacińskiej i na Karaibach 13 mln dzieci pracuje, co stanowi 8,8% populacji dziecięcej, natomiast na Środkowym Wschodzie i Afryce Północnej zjawisko to dotyczy 9,3 mln dzieci (8,4%).

Rolnictwo jest sektorem, które zatrudnia najwięcej dzieci – ogółem 98 mln, czyli 59% wszystkich zatrudnionych dzieci, następnie około 54 mln dzieci pracuje w sektorze usług, wreszcie 12 mln w przemyśle (głównie chodzi o zatrudnienie w szarej strefie).

Z punktu widzenia statystyk rachunków narodowych pracę dzieci omówiono w tabeli 2. Zaprezentowano w niej procentowy udział dzieci w działalności gospodarczej ujmowanej lub pomijanej przez statystyki SNA.

Badanie ankietowe przeprowadzone przez UNICEF¹³ dotyczyło 34 krajów i pokazało stosunkowo wysoki odsetek dzieci pozostających w systemie edukacji niezależnie od podjętej pracy. Wydaje się jednak, że osiągnięty wskaźnik jest wynikiem konstrukcji pytań zawartych w ankiecie – pozwoliły one na porównywalność wyników dzięki unikaniu różnic kulturowych i wynikających z tradycji, jednak pytając o uczęszczanie do szkoły, koncentrowały się na okresie ostatniego roku, gdy pytania o pracę dotyczyły ostatniego tygodnia.

Godne uwagi jest to, że praca poza gospodarstwem domowym jest mniej rozpowszechnioną kategorią pracy niż praca we własnym gospodarstwie, choć wyjątek stanowi Azerbejdżan, Kenia i Wenezuela. W tych trzech krajach wskaźniki uczestnictwa w rynku pracy w domu i poza domem są podobne. Według danych MICS¹⁴ łącznie nieco ponad 8% dzieci pracuje poza własnym gospodarstwem domowym, ale tylko 2% otrzymuje wynagrodzenie, pracując poza gospodarstwem domowym. Z tego wynika, że około 6% dzieci, które pracują poza domem, nie otrzymuje wynagrodzenia. Można zaryzykować opinię, że jest

¹³ UNICEF, *Multiple Indicator Cluster Survey (MICS)*, www.unicef.org/statistics [dostęp 28.12.2013].

¹⁴ Tamże.

to związane z często obserwowaną wymianą pracowników (pomocą sąsiedzką) przy pracy na sąsiadujących ze sobą gospodarstwach. Dzieci czasem pracują w szkołach w zamian za materiały do nauki lub obniżenie opłat, pomagają w pracy krewnym itp. Praca w domu jest najczęstszym rodzajem pracy wykonywanym przez dzieci – 65% dzieci w wieku 5–14 pracuje w ten sposób w stosunku do 23% pracujących zarobkowo poza gospodarstwem (na rynku).

Tabela 2

Udział dzieci w wieku 5–14 lat w działalności związanej z pracą w 2006 roku (%)

	Praca zarobkowa							
	W systemie szkolnictwa	każda	w gospodarstwie domowym	poza gospodarstwem domowym	Praca w domu	Każda praca	Każda praca i poza systemem szkolnictwa	Brak pracy i poza systemem szkolnictwa
	1	2	3	4	5	6	7	8
Średnia dla krajów objętych próbą	89,2	22,7	18,2	8,4	64,6	68,0	6,4	4,4
Albania	54,7	31,3	29,5	3,5	56,1	62,7	32,6	12,7
Angola	93,2	25,7	20,4	8,8	77,0	78,2	5,9	1,0
Azerbejdżan	99,1	8,6	4,0	5,3	61,4	63,3	0,7	0,2
Burundi	88,1	31,2	27,6	6,9	84,3	87,3	11,2	0,7
Czad	95,0	62,6	55,2	26,7	82,5	88,3	4,6	0,3
Demokratyczna Republika Kongo	53,5	19,2	12,9	10,4	50,3	52,3	17,4	29,1
Filipiny	95,4	15,5	12,1	4,7	80,9	81,8	4,3	0,2
Gwinea Równikowa	94,9	33,7	31,0	5,4	84,9	85,8	3,1	0,6
Gambia	93,1	25,1	20,6	6,1	49,4	57,6	4,6	2,3
Gwinea Bissau	93,0	65,5	62,4	15,3	77,3	87,2	6,3	0,6
Gujana	97,4	26,3	15,9	14,7	72,8	75,2	2,3	0,3
Kamerun	94,5	55,0	42,7	30,8	81,1	85,2	5,0	0,4
Kenia	95,9	2,8	1,0	2,2	66,3	66,8	2,8	1,0
Komory	77,1	38,1	32,2	16,3	61,1	66,8	15,9	6,3
Laos	93,1	31,1	29,3	3,9	69,7	71,3	6,3	0,5
Lesotho	96,6	20,4	17,1	6,1	70,2	72,7	2,6	0,8
Madagaskar	88,9	12,0	8,8	3,8	20,5	29,2	5,8	5,3
Mołdawia	97,3	30,5	23,2	11,8	86,3	88,0	2,1	0,6
Mongolia	95,2	21,4	20,6	1,4	91,2	91,7	4,6	0,2
Nigeria	88,1	67,1	44,4	42,9	88,7	93,7	11,4	0,4
Republika Środkowej Afryki	85,5	62,2	50,3	37,3	85,0	88,9	13,6	0,8

	1	2	3	4	5	6	7	8
Rwanda	86,5	27,4	22,7	7,9	82,1	84,3	12,3	1,2
São Tomé	88,7	15,5	10,0	7,8	80,0	81,3	9,5	1,7
Senegal	89,6	33,7	20,6	17,9	86,9	91,1	9,7	0,4
Sierra Leone	93,5	72,1	59,0	51,4	86,3	89,8	5,9	0,4
Suazi	93,7	10,2	7,9	2,7	83,3	81,7	4,9	1,1
Sudan Południowy	95,9	13,1	11,2	3,8	35,2	39,8	2,3	3,2
Sudan Północny	86,0	16,4	14,2	4,1	52,8	56,7	10,1	4,0
Tadżykistan	97,2	12,4	10	3,4	72,5	74,6	2,6	0,3
Trinidad	98	3,2	2,3	1,1	56,3	56,6	1,1	0,8
Uzbekistan	96,4	15,2	10,6	5,8	78,1	79,8	3,4	0,3
Wenezuela	92	8,1	3,9	4,5	62,4	64,6	3,8	4,2
Wietnam	95,1	24,4	23,4	1,9	51,7	57,8	4,3	0,6
Wybrzeże Kości Słoniowej	93,2	37,7	35,3	6,2	68,6	76,7	5,5	1,2

Źródło: E.V. Edmonds, *Child Labor*, NBER Working Paper No. 12926/2007, s. 95.

Na uwagę zasługują również statystyki dotyczące płci dziecka podejmującego pracę. Takie zróżnicowanie może być znaczące w niektórych krajach. Chłopcy na ogół mają wyższe wskaźniki uczestnictwa w rynku pracy niż dziewczęta, jednocześnie przy niższych wskaźnikach uczestnictwa w pracach domowych¹⁵. Na przykład w krajach objętych badaniem MICS o 18% większe jest ryzyko dla dziewcząt brania udziału w pracach domowych, a prawie o 30% jest mniej prawdopodobne, że wezmą udział w płatnej pracy na rynku. Oczywiście szacunki dotyczące różnic płciowych bywają bardzo wrażliwe na rodzaj działalności gospodarczej (rodzaj podejmowanej pracy). Badania w tym zakresie prowadzili: Assaad i inni¹⁶ dla Egiptu, Levison i Moe¹⁷ dla Peru, Levison, Moe i Knaul¹⁸ dla Meksyku.

Optymistyczne jest, że ogółem całkowita liczba pracujących dzieci obniżyła w 2012 roku o jedną trzecią w stosunku do danych z 2000 roku. Oznacza to spadek zatrudnienia z 246 mln do 168 mln dzieci, jednak więcej niż połowa z tej

¹⁵ UNICEF, *Multiple Indicator Cluster Survey (MICS)*, www.unicef.org/statistics [dostęp 28.12.2013].

¹⁶ R. Assaad, D. Levison, N. Zibani, *The effect of child work on schooling in Egypt*, niepublikowany artykuł (Uniwersytet Minesota), 2003.

¹⁷ D. Levison, K. Moe, *Household work as a deterrent to schooling: An analysis of adolescent girls in Peru*, „Journal of Developing Areas” 1998, nr 32, s. 339–356.

¹⁸ D. Levison, K. Moe, F. Knaul, *Youth education and work in Mexico*, „World Development” 2001, nr 29, s. 167–188.

liczby, bo około 85 mln dzieci, pracuje, wykonując niebezpieczną pracę¹⁹. Dane te potwierdza inny raport²⁰, również przygotowany dla ILO.

4. Wpływ wybranych czynników na problem pracy dzieci

W tym punkcie pracy przegląd literatury przedmiotu umożliwi ocenę wpływu wprowadzenia regulacji dotyczących minimalnego wieku zatrudnienia, zmiany statusu materialnego oraz globalizacji (jako liberalizacji polityki handlowej) na zakres podejmowania przez dzieci pracy.

4.1. Minimalny wiek zatrudnienia

Promowanie regulacji dotyczących minimalnego wieku zatrudnienia jest najważniejszym zagadnieniem dziecięcej polityki pracy w ostatnich piętnastu latach. Owe regulacje mają służyć powstrzymaniu zaangażowania dzieci w pracę zarobkową kosztem edukacji, jak również chronić je przed szczególnymi rodzajami zatrudnienia i pracy. W sytuacjach gdy przepisy te są egzekwowane, mogą radykalnie odmienić wiekowy profil zarobkowej pracy dzieci. Wykorzystując dane dla 59 krajów²¹ (w większości są to kraje rozwijające się, o stosunkowo niskich dochodach), Edmonds i Shrestha²² zaobserwowali, że wiek może wyjaśnić mniej niż 1% zmienności udziału dzieci w pracy zarobkowej. Chociaż wiek wyjaśnia nieznaczną część zmienności w wynagradzanej pracy dzieci, regulacje dotyczące ustanowienia minimalnego wieku zatrudnienia mogą jednocześnie wpływać na alokację czasu wolnego dziecka. Takie obserwacje mają jednak ograniczony charakter.

Z drugiej strony badania udowodniły natomiast, że cechy gospodarstwa domowego nieskorelowane z samym dzieckiem wyjaśniają aż 63% zmian udziału dzieci w pracy zarobkowej. Badaczom nie udało się zaobserwować dowodów

---

¹⁹ International Labour Organization, *Making progress against child labour...*

²⁰ Y. Diallo, A. Etienne, F. Mehran, *Global child labour trends 2008 to 2012*, Governance and Tripartism Department, ILO, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), ILO, Geneva 2013.

²¹ Dane dotyczą 2000 i 2005 r.

²² E.V. Edmonds, M. Shrestha, *The Impact of Minimum Age of Employment Regulation on Child Labor and Schooling: Evidence from UNICEF MICS Countries*, NBER Working Paper No. 18623/2012.

zgodnych z egzekwowaniem wspomnianych regulacji wiekowych w każdym z badanych krajów, a regulacje dotyczące wprowadzenia minimalnego wieku zatrudnienia odnośnie do prac lekkich są przestrzegane tylko w jednym z badanych krajów (Trynidad i Tobago).

Minimalne regulacje wieku są przeznaczone do powstrzymania zaangażowanie dzieci w pracy zarobkowej, jak również szczególne rodzaje zatrudnienia i pracy, aby zmienić rozkład typu wykonywanej pracy według wieku.

Badania o nieco podobnym charakterze, jednak skupione wokół przepisów dotyczących obowiązku szkolnego przeprowadziła Lleras-Muney²³. Udało jej się udowodnić²⁴, że wprowadzenie prawnego obowiązku przedłużenia edukacji szkolnej na kolejny rok, czy to przez zwiększenie wieku wymaganego do uzyskania pozwolenia na pracę, czy poprzez obniżenie wieku rozpoczęcia obowiązkowej edukacji, podniosło statystyki wykształcenia (wskaźnik skolaryzacji) o około 5%. Badania te nie są ściśle związane z domeną pracy dzieci, pokazują jednak efekty alokacji wolnego czasu dzieci, które prawnie zostały zobowiązane do dodatkowego roku nauki.

4.2. Poprawa statusu ekonomicznego

W latach 90. XX wieku zaobserwowano spadek liczby pracujących dzieci, co wielu badaczy wiązało z poprawą sytuacji ekonomicznej. Problemem tym zajęł się Edmonds²⁵, analizując sytuację pracujących dzieci w Wietnamie w latach 1993–1997 z uwagi na występujący tam w tym okresie wzrost gospodarczy na poziomie 6–7% rocznie. Ekonomista dowiódł, że podczas gdy liczba pracujących dzieci obniża się poprzez rozkład wydatków na mieszkańca w gospodarstwach domowych, poprawa statusu ekonomicznego wydaje się wyjaśniać spadek w liczbie pracujących dzieci raczej w biedniejszych gospodarstwach domowych niż w bogatych. Dla gospodarstw domowych, które wydostały się z ubóstwa w 1993 i 1998 roku, wzrost wydatków na jednego mieszkańca może wyjaśnić 80% obserwowanego spadku liczby pracujących dzieci.

---

²³ A. Lleras-Muney, *Were Compulsory Attendance and Child Labor Laws Effective? An Analysis from 1915 to 1939*, NBER Working Paper No. 8563/2001.

²⁴ Badania dotyczyły osób, które osiągnęły 14. rok życia w latach 1915–1939.

²⁵ E.V. Edmonds, *Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?*, NBER Working Paper No. 10134/2003.

W omawianym badaniu pojawiła się sugestia, że badany okres charakteryzował się bardzo dynamicznym rozwojem małych i średnich przedsiębiorstw. W związku z tym pojawiły się nowe możliwości zarobkowania przez dzieci – to, czy taka szansa została wykorzystana, zależało od oczekiwań, jakie wiązały z pracą w takim przedsiębiorstwie gospodarstwa domowe. Musiały one rozważyć i porównać użyteczności wynikające z posiadania dziecka, które wykonuje prace domowe (chodzi głównie o prace rolne), z dodatkowym dochodem, który może przynieść praca dziecka w przedsiębiorstwie zewnętrznym. Praca Edmondsa stanowi dowód na to, że poprawa statusu ekonomicznego, nawet w przypadku szybko rosnących zarobków dla pracujących dzieci, związana jest z bardzo dramatycznym spadkiem w ich pracującej liczbie.

4.3. Globalizacja

Jeżeli globalizację odniesiemy do liberalizacji polityki handlowej, to można stwierdzić, że liberalizacja handlu powoduje wzrost relatywnej ceny eksportowanego produktu. W teorii handlu trudno doszukać się jednak jasnego przełożenia wpływu zmian ceny relatywnej na zakres występowania zjawiska pracy dzieci. Badania przeprowadzone przez Edmondsa i Pavcnik²⁶ pokazały związek między zmianami cen w eksporcie i podstawowej działalności gospodarczej dzieci²⁷. Udało się znaleźć empiryczne dowody na związek między integracją rynku (lub globalizacją) i zakresem występowania pracy dzieci – istnieje ścisły związek między redukcją w zakresie występowania pracy dzieci a wzrostem cen ryżu. Zanotowano największe spadki w pracy dzieci dla dziewcząt w wieku szkoły średniej, a wraz z nimi rosły odpowiednie dla tej grupy wskaźniki skolaryzacji. Ogólnie rzecz biorąc, wzrost cen ryżu może odpowiadać za prawie połowę spadku zatrudnienia dzieci, która miała miejsce w Wietnamie w latach 90. XX wieku. Większa integracja rynku, przynajmniej w tym przypadku, wydaje się związana z rzadszymi przypadkami podejmowania pracy przez dzieci. Wyniki sugerują, że stosowanie sankcji handlowych na eksport z krajów rozwijających się na

²⁶ E.V. Edmonds, N. Pavcnik, *Does Globalization Increase Child Labor? Evidence from Vietnam*, NBER Working Paper No. 8760/2002.

²⁷ Dokładniej: badania dotyczyły poszukiwania związków między realną ceną ryżu a działalnością gospodarczą opartą na pracy dzieci. Dane pochodziły z ubogich i niewykwalifikowanych gospodarstw domowych Wietnamu z lat 90. XX w. Wzrost o 30% relatywnej ceny ryżu jest średnio związany ze zmniejszeniem o 9 punktów procentowych w liczbie pracujących dzieci.

rzecz wyeliminowania pracy dzieci jest mało prawdopodobne, nie doprowadzą bowiem do pożądanego rezultatu.

Gdy rozważy się mechanizmy, dzięki którym zmiana w cenie ryżu wpływa na pracę dzieci, wyniki Edmondsa i Pavcnik sugerują, że gospodarstwa domowe będące w posiadaniu gruntów rolnych doświadczają większych obniżek w liczbie pracujących dzieci, gdy ceny ryżu rosną. Można jednak wysunąć dalsze wnioski – zakres występowania pracy dzieci może również zostać zredukowany w gospodarstwach domowych, które nie posiadają gruntów rolnych, z uwagi na to, że wyższe ceny ryżu są związane z wyższym (dla dorosłych) wynagrodzeniem za pracę najemną. W takiej sytuacji dochód osiągniany przez dorosłych członków rodziny może być wystarczający, aby dziecko kontynuowało naukę i nie było zmuszone do podjęcia pracy. Jednak dodatkowe dochody z ziemi wydają się dominującą siłą napędową redukującą liczbę pracujących dzieci.

Przytoczone badania mają duże znaczenie dla politycznej debaty na temat globalizacji i pracy dzieci. Po pierwsze, możliwości osiągnięcia wyższego wynagrodzenia związane z globalizacją dla dzieci pracujących w sektorach nastawionych na eksport nie muszą prowadzić do zwiększenia liczby pracujących dzieci. W niniejszym przypadku wydaje się, że gospodarstwa domowe wykorzystują wzrost dochodów (dzięki wzrostowi cen ryżu) do ograniczenia pracy dzieci, pomimo zwiększonych możliwości osiągnięcia przez nie zysków. Po drugie, wielu przeciwników globalizacji i zwolenników regulowania handlu twierdzi, że kraje o wyższych dochodach wprowadzają sankcje handlowe, by wpłynąć na politykę wewnętrzną krajów ubogich w celu eliminacji pracy dzieci²⁸. Takie narzędzia regulacji handlu mogą obniżyć cenę eksportowanego dobra, zatem według badań Edmondsa i Pavcnik sankcje te mogą zainicjować raczej wzrost niż spadek liczby pracujących dzieci. Do podobnych wniosków doszedł Ranjan²⁹ (2001), który w swoim modelu pokazał, że narzędzia handlowe mogą nie tylko obniżyć dochody z pracy dzieci, lecz także niekorzystnie wpływać na dochody dorosłych pracujących (ograniczając gospodarstwom domowym dostępność kredytu), a tym samym zwiększyć zakres występowania pracy dzieci. Po trzecie, wpływ sankcji handlowych wobec eksportu danego kraju na pracę dzieci zależy

²⁸ Istnieje jednak możliwość, że sankcje karne mogą skłonić ubogie kraje do przyjęcia reform, z których w długim okresie skorzystają dzieci. Przeciwnicy globalizacji często domagają się sankcji handlowych w celu wymuszenia oficjalnego zakazu pracy dzieci.

²⁹ P. Ranjan, *Credit constraints and the phenomenon of child labor*, „Journal of Development Economics” 2001, nr 64, s. 81–102.

od dystrybucji zasobów wykorzystywanych w produkcji eksportowanego towaru. W niniejszym przypadku produkcja ryżu jest tak powszechna w Wietnamie (większość produkcji gospodarstw domowych produkuje ryż samodzielnie lub najmuje się do pracy przy jego produkcji), że niższe ceny eksportowanego dobra związane z sankcjami handlowymi wpłyną na zdecydowaną większość gospodarstw domowych tego kraju. Jeżeli więc sankcje handlowe miałyby zostać wprowadzone, należy się upewnić, że produkcja dobra eksportowego jest tak skoncentrowana, iż „koszty” wszelkich takich sankcji zostaną ograniczone do względnej mniejszości gospodarstw domowych.

Integracja rynku międzynarodowego na ceny lokalne ma pozytywny wpływ na pracę dzieci, ponieważ obniża ceny relatywne konkurencyjnych towarów importowanych, co może mieć różne konsekwencje dla pracy dzieci w gospodarstwach domowych związanych z produkcją odpowiednika takiego produktu. Jednak większości pracujących dzieci (i dorosłym), stanowiących część ubogiej i stosunkowo niewykwalifikowanej siły roboczej, integracja przyniesie korzyści (zarówno w sektorze niezwiązanym z handlem, jak i sektorach nastawionych na eksport), prowadzi bowiem do wyższych cen w sektorach eksportowych. Dodatkowy dochód z tego wzrostu cen wydaje się związany ze znacznym zmniejszeniem liczby pracujących dzieci.

Podsumowanie

Na podstawie analizy literatury przedmiotu pozytywnie zweryfikowano hipotezę badawczą: rozwój empirycznych badań nad problemem pracy dzieci pozwala na lepsze zrozumienie, dlaczego dzieci pracują, jakie mogą być konsekwencje tej pracy i w jaki sposób można zwalczać ten problem. W ciągu dwóch ostatnich dekad obserwuje się poważny rozwój empirycznych badań nad problemem pracy dzieci, co pozwala dodatkowo stwierdzić, że choć jest to negatywne zjawisko odbierające dzieciństwo milionom dzieci, ogółem całkowita liczba pracujących dzieci obniżyła w 2012 roku o jedną trzecią w stosunku do danych z 2000 roku (spadek zatrudnienia z 246 mln do 168 mln dzieci).

Dziecięca aktywność gospodarcza dotyczy wielu różnorodnych zadań, zwykle jednak dzieli się ją na pracę w gospodarstwie domowym i pracę poza gospodarstwem. Badania pokazują, że stosunkowo rzadko jest ona wynagradzana pieniężnie. Dodatkowo praca w domu (rozumiana jako obowiązki domowe oraz

pomoc przy produkcji na własne potrzeby) zbyt często jest ignorowana w badaniach naukowych. Nadal brakuje również opracowań dotyczących problemu pracy niebezpiecznej.

Literatura

- Assaad R., Levison D., Zibani N., *The effect of child work on schooling in Egypt*, niepublikowany artykuł (Uniwersytet Minnesota), 2003.
- Baland J., Robinson J.A., *Is Child Labor Inefficient?*, „Journal of Political Economy” 2000, nr 108, s. 663–679.
- Basu K., Van P., *The Economics of Child Labor*, „American Economic Review” 1998, nr 88, s. 412–427.
- Convention concerning Minimum Age for Admission to Employment*, Geneva 1976.
- Diallo Y., Etienne A., Mehran F., *Global child labour trends 2008 to 2012*, Governance and Tripartism Department, ILO, *International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC)*, ILO, Geneva 2013.
- Edmonds E.V., *Child Labor*, NBER Working Paper No. 12926/2007.
- Edmonds E.V., *Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?*, NBER Working Paper No. 10134/2003.
- Edmonds E.V., Pavcnik N., *Does Globalization Increase Child Labor? Evidence from Vietnam*, NBER Working Paper No. 8760/2002.
- Edmonds E.V., Shrestha M., *The Impact of Minimum Age of Employment Regulation on Child Labor and Schooling: Evidence from UNICEF MICS Countries*, NBER Working Paper No. 18623/2012.
- International Labour Organization, *Making progress against child labour – Global estimates and trends 2000–2012*, ILO, 2013, www.ilo.org.
- Levison D., Moe K., *Household work as a deterrent to schooling: An analysis of adolescent girls in Peru*, „Journal of Developing Areas” 1998, nr 32, s. 339–356.
- Levison D., Moe K., Knaut F., *Youth education and work in Mexico*, World Development No. 29/2001, s. 167–188.
- Lleras-Muney A., *Were Compulsory Attendance and Child Labor Laws Effective? An Analysis from 1915 to 1939*, NBER Working Paper No. 8563/2001.
- Ranjan P., *Credit constraints and the phenomenon of child labor*, „Journal of Development Economics” 2001, nr 64, s. 81–102.
- UNICEF, *Multiple Indicator Cluster Survey (MICS)*, http://www.unicef.org/statistics/index_24302.html

Child labor as a problem of the modern world

Summary

The purpose of the paper is to determine the extent of the problem of child labor in the modern world and the search for factors that have an impact on reducing this phenomenon. The research hypothesis is the claim that empirical research on the issue of child labor helps better understand why children work, what would be the consequences of this work and how to reduce the problem.

The paper defines the concept of child labor and describes how the system of national accounts recognizes it. The next part of the study presents basic statistics of the issue. The paper ends with discussion of the impact of three factors on the problem of child labor: regulations of the minimum working age, financial situation and the globalization process (liberalization trade policy)

Keywords: child labor, labor market, system of national accounts

Translated by Dorota Kuder